

ФОРМУВАННЯ ПОШУКОВОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНО-НАВЧАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Борисенко Л. Л.

К.п.н., доцент кафедри педагогіки та психології

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана»*

м. Київ

E-mail borisenko-l @ukr.net

Постановка проблеми. Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується активізацією науково-технічного прогресу, широким застосуванням інформаційних технологій, що модифікує соціальну структуру суспільства, породжує нову ментальність, змінює взаємини людей в соціокультурному середовищі. У цьому процесі провідна роль належить вищій освіті. Як зазначається в Законі України «Про вищу освіту» (розд. IX, стат. 47), «Освітній процес – це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості» [3].

Отже, пріоритетним завданням університетської освіти є підготовка висококваліфікованих, конкурентоспроможних спеціалістів з інноваційно-критичним мисленням, здатних швидко, ефективно та відповідально реагувати на виклики часу в постійно змінних умовах соціально-економічного та освітнього середовища, які прагнуть до самовдосконалення, саморозвитку та професійно-особистісної самореалізації. Робота вищих навчальних закладів має бути спрямована на розроблення та впровадження в навчальний процес досягнень фундаментальних та прикладних досліджень, підвищення наукової компоненти змісту знань, модернізацію навчального процесу, розроблення інноваційних навчальних технологій, які містять дослідницьку та проектну види діяльності викладачів. Посилення наукової складової змісту знань вимагає від викладачів нових підходів до складання програм навчальних дисциплін, методичного забезпечення навчального процесу, підготовки нових підручників, що містять сучасні досягнення науки та практики. Виходячи з цього, основним напрямом діяльності вищої школи на сьогодні є організація такого навчально-

виховного процесу, в якому кожний студент міг би стати суб'єктом власного розвитку, вмів би здобувати та переробляти наукову та навчальну інформацію шляхом самостійної пошукової та науково-дослідницької діяльності. Реалізація цього напрямку потребує цілеспрямованого формування самостійної пошукової діяльності студентів, яка є основною складовою науково-дослідницької компетентності майбутніх фахівців.

В контексті сказаного, науково-дослідницька діяльність – вид інтелектуально-творчої діяльності, яка здійснюється на основі пошукової активності та дослідницької поведінки особистості. Процес здійснення такої діяльності включає аналіз пошукових дій суб'єкта навчальної ситуації, а також вивчення дослідницької поведінки студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми. Аналіз наукових джерел з означеної проблеми дозволяє виокремити певні напрями її дослідження. Зокрема, у сучасній педагогічній науці останнім часом значна увага приділяється творчій науково-пошуковій діяльності студентів, спрямованій на формування науково-дослідницької компетентності майбутніх фахівців. Сучасна соціальна і культурна ситуація актуалізує ідеї, положення сучасних учених-педагогів, дидактів, присвячені проблемі формування пошуково-інтелектуальних умінь у студентів (Ю. Бабанський, А. Бойко, В. Бондар, В. Буряк, В. Гриньова, Т. Ільїна, В. Євдокимов, В. Лозова, І. Лернер, В. Паламарчук, О. Савченко та ін.).

Представники психологічної науки розглядають дослідницьку поведінку як прояв пошукової активності, що виконує функцію розвитку (Л. Виготський [2], Н. Тализіна [11]). В контексті дослідницької поведінки, творчість людини виступає найбільш яскравим її проявом. Багато психологів і педагогів відзначають важливість дослідницької поведінки для розвитку й саморозвитку особистості. Якщо в процесі навчання відсутня пошукова активність, то це може стати причиною нездатності особистості розв'язувати нестандартні ситуації [8].

В контексті нашого дослідження є прийнятною позиція В. Мерліна згідно якої творчо-пошукова активність визначається як інтегративна риса особистості, що складається з сукупності компонентів: прагнення до творчо-дослідницької діяльності (мотивація) та вміння здійснювати дослідницьку діяльність (операційний компонент) [7].

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про недостатність психолого-педагогічних досліджень, в яких було б систематизовано й узагальнено форми, методи, досвід формування пошукової активності студентів у вищих навчальних закладах.

Метою даної статті є визначення сутності, структури пошукової активності студентів економічних спеціальностей та її формування засобами інноваційно-навчальних технологій на прикладі засвоєння психолого-педагогічних дисциплін у Київському національному економічному університеті.

Виклад основного матеріалу. Глибинні за своїм характером і масштабом зрушення, що їх зазнає Україна, ставлять на порядок денний питання про роль і місце в цих об'єктивних процесах вітчизняної науки. У зв'язку з цим значення такого виду діяльності як науково-дослідницька зростає. Адже саме від творчого, науково обґрунтованого підходу до розв'язання складних і багатогранних завдань, які сьогодні стоять перед вищими закладами освіти, значною мірою залежить від активної позиції суб'єктів цього процесу.

Як суб'єкт навчально-пізнавальної та науково-дослідницької діяльності особистість активно включається в процес послідовних пошукових, дослідницьких дій. Проявом суб'єкта є його активність. За В. Небиліциним, В. Русаловим, активність – це такий спосіб взаємодії з середовищем, у якому виявляється прагнення особистості до його ефективного засвоєння та перетворення. Інший вияв активності маємо в ініціативному, самостійному, перетворюючому ставленні суб'єкта до дійсності, інших людей та до самого себе. Водночас активність є способом взаємодії суб'єкта з середовищем, у якій (взаємодії) виражається його прагнення до ефективного освоєння довкілля; активність є якісною та кількісною мірою взаємодії людини з оточенням. Якісний, змістовний бік активності розкривається у системному аналізі актуалізованих потреб, мотивів, інтересів, особливостей спрямованості, що зумовлюють ті чи ті дії. Кількісний, процесуальний бік проявляється у трьох характеристиках: швидкість, інтенсивність, варіативність. Швидкісний аспект активності визначає динаміку (швидкість, темп, ритм) перебігу окремих поведінкових актів. Інтенсивний компонент характеризує міру напруженості тієї чи іншої діяльності. Показниками напруженості постають тривалість виконуваної дії, частота, системність тощо. Варіаційний аспект активності вказує на об'єм, ступінь різноманітності та новизну здійснюваних актів. Ці показники активності виявляються суб'єктом у процесі самостійно-пошукової діяльності у навчанні і зумовлюють ефективність цього процесу [9].

Визначення психологічних чинників розвитку суб'єкта та його пошукової активності є важливою та необхідною умовою оптимізації навчального процесу у ВНЗ.

Не можна не згадати досвід відомого ученого В. Сластьоніна, який зазначав, що науковий потенціал у системі професійної підготовки майбутніх фахівців має бути настільки високим, «щоб випускники ВНЗ не тільки були знайомі з сучасною наукою і розбиралися в ній, але й отримали початковий досвід пошукової роботи, вміння застосовувати методи у вирішенні практичних завдань, були готові до створення нових наукових цінностей» [14].

Як відомо, процес здійснення дослідницької діяльності включає аналіз проблемної ситуації (задачі, проблеми), прогнозування майбутніх та аналіз отриманих результатів, моделювання та реалізацію дослідницьких дій, а також корекцію дослідницької поведінки. Як

зазначають вчені А. Карпов [5], О. Савченко [13], пошукова активність виникає внаслідок нестандартної ситуації, яка вимагає вирішення. Вона може бути спрямована на зміну проблемної ситуації або свого ставлення до неї. Цей процес лежить в основі дослідницької поведінки. Головна ознака нестандартної ситуації, яка активізує пошукову активність – це об'єктивна неможливість задовольнити потреби особистості звичними, автоматизованими способами. І тоді виникає мотив діяти, тобто, здійснювати дослідницько-пошукову діяльність.

Оригінальні підходи до визначення напрямів та шляхів формування дослідницької діяльності та поведінки знайшли відображення в багатьох педагогічних дослідженнях. Автором такої концепції є М. Кларин, який вважає, що процес формування основ дослідницької діяльності має етапний характер та здійснюється за такими напрямками:

- спеціальне навчання пошуковим процедурам – при цьому відбувається формування дослідницької культури;
- спеціальне навчання процедурам обговорення – формування дискусійної культури;
- спеціальна розробка емоційно-особистісної складової навчально-ігрової діяльності – емоційна й інтелектуальна рефлексія процесу навчання [6].

Продовженням цього напрямку є думка Н. Дем'яненко, яка зазначає, що отримання студентами наукових знань у готовому вигляді стає неефективним, акцент зміщується на оволодіння методами отримання інформації. Тобто сформованість дослідницької культури – необхідна характеристика сучасного фахівця в галузі освіти [4].

При цьому дослідницька культура (поведінка) розуміється як система норм науково-дослідної діяльності, спрямована на ціннісне усвідомлення оточення, педагогічної теорії і практики; сукупність гуманних способів розв'язання проблемних освітніх ситуацій; досягнення особистості, що дозволяють входження у співтовариство фахівців-дослідників.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології також накопичений значний досвід вивчення і формування основ дослідницької діяльності. Насамперед, цю проблему розглядали такі відомі психологи, як П. Гальперін, А. Запорожець, В. Зінченко, А. Рузська та ін. Праці цих учених висвітлюють сутність, структуру, закономірності протікання, а також значення дослідницької діяльності для розвитку особистості.

У зарубіжній педагогіці останніх десятиліть навчальний процес розглядається як самостійний пошук учнями нового знання (Д. Брунер, Д. Мезіроу, М. Ноулз та ін.). Дж. Брунер виклав дослідницький підхід до навчання у вигляді декількох основних тверджень-принципів, головним з яких є: «Ставити учня в положення дослідника, першовідкривача» [16],

Слід зазначити, період пошуків розв'язання проблеми формування та розвитку дослідницьких умінь починається з 60-х років у зв'язку з

розробкою теорії та методики розвиваючого (В. Давидов, Л. Занков та ін.) і проблемного навчання (І. Лернер, М. Махмутов та ін.)

Важливе значення у формуванні пошукової активності суб'єктів науково-пізнавальної діяльності має творча позиція педагогів. В. Сухомлинський вважав, що «дослідницька робота не є для вчителя чимось таємничим і незбагненим. Не бійтеся досліджень», – закликав він. Учитель, що не вміє в думках проникати в глибину фактів, в причинно-наслідкові зв'язки між ними, перетворюється на ремісника, а його праця за відсутності вміння передбачати стає мукою [15].

В. Сухомлинський був переконаний, що якщо вчитель вдумливо аналізує свою роботу, у нього не може не виникнути інтересу до теоретичного осмислення свого досвіду, прагнення пояснити причинно-наслідкові зв'язки між знаннями учнів і своєю педагогічною культурою [15].

Необхідними складовими у формуванні дослідницьких умінь В. Сухомлинський визначав:

- щоденне читання наукової літератури, пов'язаної з предметом, яким захоплюється людина, студювання необхідного матеріалу (під студюванням розуміється глибоке осмислення і трансформування фактів і висновків у свідомості, і тільки після осмислення анотування в робочий зошит того, що вже відклалося у свідомості);

- визначення системи власної розумової праці, головних та другорядних завдань; створення власних внутрішніх стимулів здійснення самоосвітньої діяльності; вибір найраціональніших засобів діяльності; уникнення трафаретів і шаблонів; постійність у здійсненні самоосвітніх дій [15].

Оскільки дослідницька поведінка та діяльність є формою пошукової активності особистості у навчанні, розглянемо її структуру. Дослідник Я. Пономарьов розглядає пошукову активність як продуктивний процес і специфічний стан особистості, який спрямований на постановку власних цілей, подолання меж заданої ситуації через відкриття її вихідних сутнісних ознак. Пошукова активність виявляється у формі внутрішньоособистісного креативного процесу, який виражається в основних етапах її розвитку. Це і є її найсуттєвішою психологічною особливістю: вона має розглядатись не як властивість (прояв) інтелекту, а як особистісна структура [12].

Пошукова активність визначається С. Сисоевою, як творча та перетворювальна спонтанна діяльність особистості, яка не стимулюється зовні, а викликається її внутрішнім саморухом [10].

Структура пошукової активності особистості, запропонована В. Андрєєвим, включає такі компоненти: мотиваційно-творчу активність і спрямованість; інтелектуально-логічні властивості; інтелектуально-евристичні здібності; світоглядні, моральні, естетичні та комунікативні якості; здатність до самоуправління; індивідуальні особливості [1].

Дослідник Я.Пономарьов, розглядаючи індивідуально-психологічні аспекти людей з високим рівнем пошукової активності, прийшов до висновку, що їм притаманні:

- цілісність, неопосередкований погляд, синтетичність як властивості сприйняття, здатність побачити те, чого не бачать інші, певні перцептивні особливості, пов'язані з високою чутливістю до субсенсорних подразників;

- певні особливості пам'яті, що проявляються в швидкому засвоєнні головного і в легкому забуванні другорядного, в здатності пригадати малосуттєву дрібницю; пам'ять на рідкісні в обігу слова, образи, факти;

- здатність помічати багатозначність слів, відчувати певні підтексти;

- швидкість, гнучкість, оригінальність, відкритість мислення, вміння узагальнювати явища, не пов'язані між собою видимим чином [12].

Для нашого дослідження є принциповою позиція С. Сисоевої, згідно якої творчість може досліджуватися у двох аспектах: як «психологічний процес творення нового і як сукупність властивостей особистості, які забезпечують її включеність у цей процес, як один з структурних рівнів організації творчої діяльності» [10].

Узагальнення різних підходів до визначення сутності та структури пошукової активності студентів надає можливість виокремити такі її компоненти [8]. :

- пізнавально-діяльнісний – активність в оволодінні знаннями, уміннями, навичками пошукової та дослідницької діяльності постійно стимулює до самостійної творчої праці, забезпечує розвиток різноманітних здібностей, властивостей і якостей творчої особистості;

- мотиваційно-вольовий – забезпечує сформованість позитивних вольових рис творчої особистості (цілеспрямованість, організованість, самостійність, рішучість) та можливі способи їх удосконалення;

- змістовно-операційний – сформоване активно-перетворювальне ставлення особистості до пошукової та дослідницької діяльності забезпечує її активну спрямованість на інші види пізнавальної та творчої діяльності;

- емоційний – здатність до сприйняття оточуючої дійсності, творчого спілкування, налагодження позитивних контактів, зміна установок, визначення характеру творчої поведінки принципово важливі для постійного включення у творчу діяльність;

- самооцінний – прагнення до творчого пізнання власної особистості, виявлення та розвиток внутрішнього творчого потенціалу в процесі наукових досліджень, самооцінка своїх індивідуальних якостей.

Аналіз та узагальнення досвіду викладання психолого-педагогічних дисциплін у Київському національному економічному університеті показує, що дієвим засобом формування пошукової активності студентів є впровадження інноваційно-навчальних технологій у навчальному процесі. Ці технології сприяють розвитку дослідницьких вмінь студентів

та пошукової активності. Найчастіше використовуються у роботі зі студентами інтерактивні технології. Вказані технології активно використовуються тому, що вони стимулюють самостійність, активність студентів; надають їм можливість інтелектуального розвитку, сприяють формуванню в них уміння швидко перебудовувати діяльність у зв'язку зі зміною вимог.

З огляду на класифікацію цих технологій, це, перш за все, проблемна лекція. Такий вид лекцій характеризується тим, що викладач, використовуючи різні підходи (постановка питань, аналіз кейсів, введення фрагментів дискусії), активізує пошуково-дослідницьку діяльність.

До другої групи інтерактивних технологій відносяться ті, що побудовані на аналізі ситуацій (кейс-метод). Це найбільш прийнятна інтерактивна технологія навчання, оскільки вона, скоріш всього, спрямована на формування нових психологічних якостей і умінь, а не на засвоєння знань. Кейс, як відомо, активізує інтерактивну діяльність учасників заняття, розвиває їх аналітичні і комунікативні здібності.

Метод являє собою специфічний різновид дослідницької аналітичної технології, яка включає операції дослідницького процесу, аналітичні процедури. Кейс-метод є наочно-проблемним, наочно-практичним і наочно-евристичним методом навчання одночасно, оскільки в ньому подається наочна характеристика практичної проблеми й демонстрація пошуку способів її вирішення [6].

Цінність кейс-методу полягає в тому, що він включає одночасно теоретичну і практичну проблему та актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти при вирішенні цієї проблеми, а також вдало суміщає навчальну, аналітичну і виховну діяльність, що безумовно є діяльним і ефективним у формуванні пошукової активності майбутніх економістів.

Наступна група навчальних технологій об'єднує частково-пошукові та евристичні методи, «мозковий штурм», метод багатомірних матриць, метод фокальних об'єктів, дискусії, ігрові методи, метод організованих стратегій (інверсії), метод синектики, метод вільних асоціацій. Під час застосування цих методів формуються вміння студентів аналізувати ситуацію, творчо застосовувати набуті знання, логічно мислити, приймати рішення. Охарактеризуємо деякі з них.

Метод «мозковий штурм» – метод некритичного генерування ідей; цей метод є способом організації спільної діяльності з метою оперативного і ефективного рішення поставлених задач, а також як метод активного навчання і стимулювання групових процесів в природних і спеціально створених групах.

Метод багатомірних матриць (морфологічний аналіз) – створення нових комбінацій відомих елементів на основі їх структурного розташування.

Метод фокальних об'єктів – ознаки деяких випадково обраних об'єктів переносяться на предмет, що розглядається (фокальний, тобто той, що знаходиться в фокусі уваги), в результаті чого одержуються незвичні поєднання, що є основою оригінальних ідей.

Метод організованих стратегій (інверсії) – пошук ідеї вирішення творчої задачі в нових, неочікуваних напрямках, найчастіше протилежних традиційним поглядам і переконанням, всупереч формальної логіки і здорового глузду.

Метод синектики – «мозковий штурм» у поєднанні з використанням різноманітних аналогій для опису досліджуваного об'єкту, що проводиться спеціально підготовленою групою.

Метод вільних асоціацій – спосіб генерування нових ідей на основі вільного висловлення асоціацій і побудови асоціативних ланцюжків.

Метод евристичних (ключових) запитань – для всебічного аналізу проблеми пропонується надати відповіді на 7 ключових запитань: Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли?

Евристична бесіда – це метод навчання, при якому студенти у ході бесіди, підготовленої викладачем, самостійно вирішують проблемні завдання. Виокремлюють такі головні особливості методу евристичної бесіди: знання не пропонуються у готовому вигляді, а їх треба здобувати самостійно; викладач організовує не повідомлення чи виклад знань, а їх пошук за допомогою різних засобів; студенти самостійно доходять висновків під керівництвом викладача. В евристичній бесіді викладач веде студентів до порівняння і зіставлення, аналізу і синтезу, знаходження правильної відповіді, до встановлення логічних зв'язків, виведення висновків і узагальнень.

Висновки. Викладений матеріал розкриває суттєві особливості інноваційно-навчальних технологій, реалізація яких є основою для формування пошукової активності студентів економічних спеціальностей. Пошукова активність є інтегративною властивістю особистості, що характеризується прагненням до творчо-дослідницької діяльності та є основою формування науково-дослідницької компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх економістів.

Література:

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности [Текст] / В.И.Андреев – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 228 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В.Давыдова. – М., 1991. – 345-459 с.
3. Вища освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання / А.П. Заєць, В.С. Журавський. – К.: ФОРУМ, 2003. – 950 с.
4. Дем'яненко Н.М. Учительські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина ХІХ-початок ХХ ст.) [Електронний ресурс] : монографія / Н.М. Дем'яненко, І.М. Кравченко ; М-во освіти і науки

- України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т вищої освіти АПН України. – К. : Фенікс, 2010. – 512 с.
5. Карпов А. О. Исследовательское образование: ключевые концепты / А. О. Карпов // Педагогика. – 2011. – № 3. – С. 20 – 30.
 6. Кларин М. В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта / Михаил Владимирович Кларин. – М. : Наука, 1997. – 223 с.
 7. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. Монография. – М.: Педагогика, 1986. – 256 с., ил.
 8. Наукові підходи до педагогічних досліджень: [колективна монографія] / [кол. авт.: Бойчук Ю. Д., Васильєва М. П. та ін. ; за заг. ред. Лозової В. І.] ; Харків : Віровець А. П., 2012. – 348, [2] с.
 9. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. – 3-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 688 с.
 10. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті. / За редакцією проф С.О.Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
 11. Педагогическая психология: Учеб. для студ. сред. пед. учеб. заведений. /Талызина Н.Ф – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 288 с.
 12. Пономарев Я.А. Психология творчества [Текст] / Я.А.Пономарев // Тенденции развития психологической науки. – М.: Наука. 1990. – 224 с.
 13. Савченко О. Я. Навчальне середовище як чинник стимулювання дослідницької діяльності молодших школярів / О. Я. Савченко // Наукові записки Малої академії наук України. – 2012. – №. 1. – С. 41 – 49.
 14. Сластьонін В. О. Формування особистості вчителя в процесі професійної підготовки // Педагогічна творчість і майстерність: Хрестоматія /Укл. Н.В. Гузій. –К.: ІЗМН, 2000. – С.103-107.
 15. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором // В. О. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1977. – С.393-628.
 16. Хьелл Л. Теория личности / Хьелл Л., Зиглер Д. [3-е изд.]. – СПб.: Питер, 2005.– 607 с.